

УДК 339.5.053

Пазізіна К.

НАПРЯМКИ ЗМЕНШЕННЯ ДЕФІЦИТУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Досліджено проблеми, пов'язані з дефіцитом зовнішньої торгівлі України. Визначено основні чинники впливу на формування від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі. Проаналізовано товарну структуру експорту та імпорту. Розглянуто інструменти митно-тарифного регулювання для захисту внутрішнього ринку та стимулювання експортної діяльності. Висвітлено світовий досвід підтримки експорту. Запропоновано пріоритетні галузі імпортозаміщення.

Ключові слова: дефіцит зовнішньої торгівлі, сальдо торгового балансу, стимулювання експорту, імпортозаміщення.

Глобальна фінансово-економічна криза негативно вплинула на реальний сектор економіки України, призвела до дисбалансу зовнішньоторговельних товарних потоків. Домінуючий приріст товарного імпорту над експортом спричинив надмірний дефіцит зовнішньої торгівлі України, що створив певну загрозу економічній безпеці країни. Різка зміна кон'юнктури на зовнішніх ринках, прискорена лібералізація зовнішньої торгівлі протягом останніх років також негативно позначилася на торговельному балансі України. У зв'язку з цим особливої актуальності в посткризовий період набуває розроблення науково обґрунтованих заходів щодо зменшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі.

Проблемам регулювання торговельного балансу, зовнішньої торгівлі присвячено дослідження таких учених, як Л. Волощенко, С. Давиденко, А. Кредисов, Т. Остапенко. Разом із тим, надмірне зростання дефіциту зовнішньої торгівлі України в період світової економічної кризи та різка зміна кон'юнктури на зовнішніх ринках спонукають до продовження досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є визначення основних чинників, що формують дефіцит зовнішньої торгівлі та розроблення заходів стосовно його подолання в посткризовий період.

Із 2005 р. спостерігається стала тенденція щодо зростання від'ємного сальдо торгівлі товарами, яке у 2010 р. досягло 9309 млн. дол. США (рис. 1). Дефіцит торговельного балансу посилюється також із країнами СНД

та Європейського Союзу. Наявна в Україні структура зовнішньої торгівлі зумовила неухильне зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом, що знизився з 1,13 у 2004 р. до 0,85 у 2010 р.

Однією з основних причин зменшення сальдо торгівлі товарами є зниження темпів приросту експорту порівняно з темпами приросту імпорту.

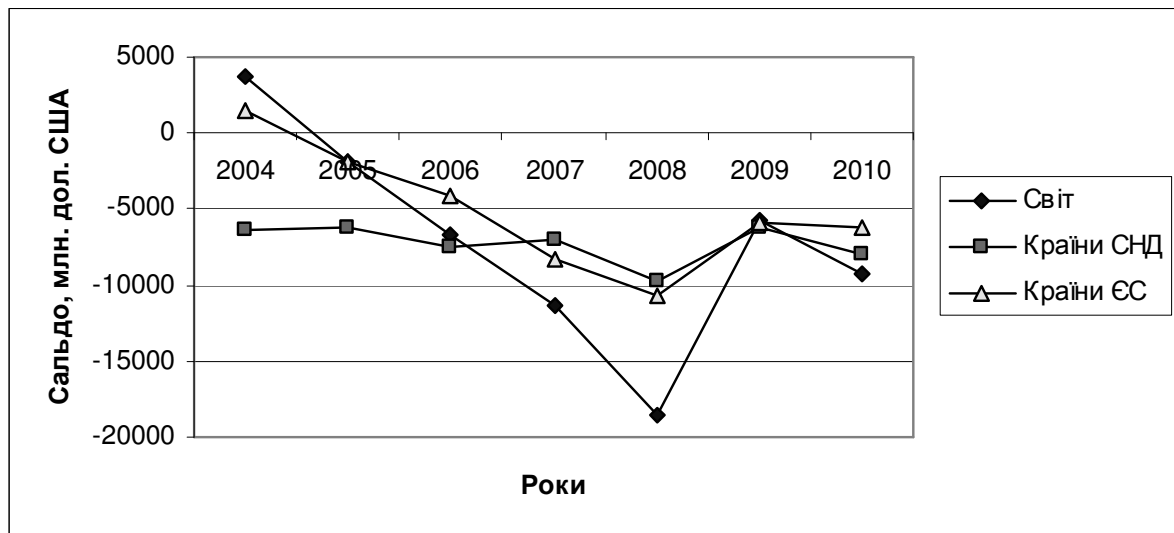

Рис. 1. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами України за 2004–2010 рр., млн. дол. США

(Підготовлено на основі даних Держкомстату України).

Динаміка показників ВВП особливо знизилася в період загострення фінансової кризи у 2009 р. (на 15,6% порівняно з 2008 р.). Водночас відбулися спад експорту, який за цей період становив 59,3%, та скорочення імпорту – 53,1% від рівня попереднього року [1]. Зменшення експорту було спричинено не лише спадом промислового виробництва (22%), а й зниженням зовнішнього попиту на українську продукцію (переважно чорної металургії) [2]. А зменшення реальних доходів населення та внутрішнього інвестиційного попиту спричинило ще більший спад імпорту. В 2010 р. спостерігалися незначний приріст ВВП – на 1,5%, зростання темпів експорту – на 29,6% та імпорту – на 33,7% порівняно з попереднім роком. Така динаміка зовнішньоторговельних операцій зумовила суттєве зростання від’ємного сальдо торгового балансу. Слід зазначити, що масштаби спаду українського експорту суттєво перевищували світову динаміку. Вартісний обсяг світового експорту за цей період зменшився на 28% [9, 55].

Посилення дефіциту зовнішньої торгівлі товарами було спричинено також погіршенням торговельних умов України, що, своєю чергою, значною мірою спричинено зростанням темпів інфляції, рівень якої в період загострення кризи у 2009 р. становив 14,9%, а у 2010 р. – 9,1% [1]. Крім

того, Україна, експорт якої формують сировина і продовольство, має гірші торговельні умови, ніж розвинуті країни, експорт яких становить готова, середньо- і високотехнологічна продукція. Незважаючи на те, що ціни на сировину та продовольство зростають, вони характерні нестабільністю і залежать від кон'юнктури світового ринку.

Аналізуючи зовнішню торгівлю України, доцільно відзначити слабку диверсифікацію географічної структури експорту як наслідок неефективної моделі міжнародної спеціалізації. Значна частка експорту в 2010 р., як і раніше, припадає на країни СНД, зокрема на Російську Федерацію – близько 30%, дещо менше на країни Європи – 26,9% і країни Азії – 26,7% від загального експорту. В цілому протягом останніх років експорт до європейських країн зменшився. Це спричинено не лише спадом виробництва в період кризи, а й невідповідністю українських стандартів європейським. Водночас зростає тенденція українського експорту до азійських країн. Азійський ринок є перспективним стосовно розширення доступу для українських товарів.

Експортоорієнтована модель економічного зростання впродовж 2005–2009 рр. відтерміновує нагальність диверсифікації структури експорту зовнішньої торгівлі. Фактично держава підтримувала традиційні експортоорієнтовані виробництва, такі, як металургійна та хімічна промисловості перших технологічних укладів. Унаслідок цього виникло диспропорційне перекошення в структурі економіки, концентруючи ресурси у зазначені галузі й водночас стримуючи потенційний розвиток експорту інших виробництв вищого технологічного укладу. Формується залежність значної частки бюджетних надходжень від фінансового стану експортоорієнтованих галузей, що зумовлює вразливість для макроекономічної стабільності від кон'юнктури зовнішнього ринку. Підтвердженням цього є те, що спад попиту на європейському ринку на традиційні експортні товари (чорної металургії) і посилення конкуренції з боку китайських та індійських виробників негативно позначився на експортній виручці й, відповідно, на сальдо торговельного балансу. Тому необхідно оптимізувати структуру експорту в напрямку підвищення частки продукції з високою доданою вартістю.

Аналіз динаміки товарної структури експорту за основними товарними групами показав, що у 2010 р. порівняно з 2006 р. експорт недорогочінних металів зменшився на 9,1%, продукції хімічної промисловості – на 2,0% від загального обсягу експорту (табл. 1).

Незначною в структурі експорту залишається частка високотехнологічної продукції – приладів й апаратів: 0,4–0,7% від загального обсягу.

Україна має здійснювати зважену торговельну політику, спрямовану на те, щоб якомога більша частка експорту потрапляла на ринки тих країн,

де максимально можуть бути реалізовані цінові чинники конкурентних переваг українських товаровиробників. Базуючись на цих теоретичних обґрунтуваннях, Україні доцільно збільшувати експорт готової продукції, насамперед машинобудування, до Російської Федерації, інших країн СНД, Китаю і країн, що розвиваються. У зв'язку з тим, що ця продукція є неконкурентоспроможною на ринках розвинутих країн, до них ще експортують товари традиційного експорту, основну увагу варто приділяти імпорту зі згаданих країн сучасних технологій і устаткування для забезпечення переходу до п'ятого й шостого технологічних укладів.

Таблиця 1

**Динаміка структури експорту
за основними товарними групами протягом 2006–2010 рр.**

Товарна група	Експорт (питома вага в загальному обсязі, %)				
	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
I. Продукція тваринництва	1,0	1,5	1,2	1,5	1,5
II. Продукція рослинництва	5,1	3,5	8,3	12,7	7,7
IV. Готові харчові продукти	3,6	4,2	3,8	5,3	5,0
V. Мінеральні продукти	10,1	8,7	10,5	9,8	13,1
VI. Хімічна продукція	8,8	8,2	7,5	6,3	6,8
VII. Полімерні матеріали	2,1	2,0	1,5	1,4	1,3
XI. Текстиль	2,4	2,0	1,5	1,8	1,4
XV. Недорогоцінні метали	42,8	42,2	41,2	32,3	33,7
XVI. Машини, механізми та устаткування	8,7	10,1	9,5	12,6	11,0
XVII. Транспортні засоби	5,4	6,7	6,5	4,0	6,3
XVIII. Прилади і апарати	0,4	0,4	0,4	0,7	0,5

Джерело: підготовлено за даними Держкомстату України.

Для захисту внутрішнього ринку необхідно вдосконалити митно-тарифне регулювання в межах міжнародних регуляторних вимог і розширити застосування сертифікації, ліцензування, технічних, фітосанітарних, екологічних стандартів та інших нетарифних методів обмеження імпорту [5, 16]. Для забезпечення критичного імпорту, передусім енергоносіїв, доцільно використовувати можливості укладання довготермінових угод, а також запровадити жорсткий режим енергозбереження та стимулювання ефективного використання імпортованих сировини і матеріалів.

Одними з основних чинників формування від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами є відсутність належних механізмів фінансової підтримки експортерів, зокрема – дієздатних систем експортного кредитування і страхування. Враховуючи наслідки світової фінансової кризи, яка суттєво позначилася на експортній діяльності, стимулювання експорту дало б новий імпульс у розвитку зовнішньої торгівлі України. Вступ Украї-

ни до СОТ передбачає нові підходи до стимулювання експорту, що не заперечує її принципам.

Страховання є одним із інструментів стимулювання експортної діяльності. Експортні кредити страхують у формі надання державних гарантій для забезпечення платіжних доручень урядів та експортно-кредитних агенцій іноземних країн, гарантії платіжних засобів банку-агента. Зазначимо, що політику стимулювання експорту започаткували під час криз надвиробництва розвинуті країни Західної Європи ще в першій половині ХІХ ст. і проводять тепер багато країн із трансформаційною економікою і країн, що розвиваються. Нині поширені французька та німецька моделі у стимулюванні експорту з огляду на втручання держави. Так, Німеччина дотримується принципів субсидіарності державних інтервенцій, лібералізму і децентралізації, а Франція відстоює ідеї жорсткої координації, планування, активного втручання держави в економічне життя та централізації.

Підтримка українського товаровиробництва не завершується впровадженням страхування, це має бути комплексна програма, в якій страхування і кредитування експорту є одним із важливих елементів.

Кредитувати експорт держава може двома шляхами: перший – за рахунок бюджету фондів, кошти з яких через спеціалізовані державні або напівдержавні установи – експортні кредитні агентства (ЕКА) передають вітчизняним експортерам. ЕКА здійснює страхування і гарантування експортних кредитів для просування товарів на зовнішні ринки.

Такі установи можуть діяти не лише у формі державних спеціалізованих агентств, а й у вигляді банків – державних, приватно-державних або приватних страхових компаній. Нині агентства з розвитку експорту функціонують у більше ніж 70 країн світу, в т. ч. майже у всіх країнах Східної Європи.

Другий шлях кредитування: виділення з держбюджету певної суми для рефінансування банкам-кредиторам різниці між ринковими та пільговими процентними ставками за експортними кредитами. Такий вид кредитування експорту застосовують у Франції, Польщі [7, 134].

Вагомого значення для стимулювання експортної діяльності набувають удосконалення податкового регулювання, заходи з підтримки обмінного курсу, забезпечення захисту національних економічних інтересів у сфері міжнародної торгівлі з урахуванням норм і вимог СОТ. При цьому доцільно застосувати засоби підтримки експорту окремих товарів чи груп, які мають суттєві компаративні переваги та сприятливі умови для модернізації виробництва [4, 45].

В Україні нема належного фінансування підтримки експортної діяльності, що негативно впливає на просування експортних товарів на міжнародні ринки. Для формування системи державної підтримки експортної діяльності в Україні насамперед необхідно розробити і впровадити норма-

тивно-правову базу, що зафіксує пріоритети підтримки вітчизняного виробника. У першій половині 2009 р. був оприлюднений законопроект «Про систему державної підтримки експорту товарів (робіт, послуг) українського походження», автори якого планували створити державну акціонерну компанію («Українська компанія страхування експорту»), а також уповноважену державну установу з реалізації державної підтримки експорту. Даний проект передбачав резервування коштів із держбюджету для забезпечення страхування за експортними контрактами й кредитами в обсязі 700 млн. грн., що на 350 млн. грн. більше, ніж у попередньому законопроекті. Але цей законопроект досі перебуває на стадії доопрацювання. Доцільно зазначити, що у законопроекті нема положень про стимулювання високотехнологічного експорту. Тому, щоб підтримати український експорт, слід створити державну акціонерну структуру для страхування експорту, організувати роботу Державного експортно-імпортного банку України та комерційних банків [3, 84]. Діяльність із страхуванням експортного кредиту має відбуватися в межах правового поля. З приводу цього нині важливим є прийняття Закону України «Про експортне страхування і кредитування», в якому буде створена чітка й прозора схема співробітництва банків та страхувальників.

Стале зростання імпорту товарів за останні роки спричинило збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами (табл. 2). Домінуючі позиції в структурі імпорту займають мінеральні продукти, частка яких у 2010 р. становила 34,8%. Слід зазначити розбалансованість імпортих потоків у напрямку зростання частки продукції з високою доданою вартістю. Так, імпорт в Україну машин, устаткування, транспортних засобів й апаратів у 2010 р. перевищував 20%, а хімічної продукції – 10% від загального обсягу імпорту, експортує Україна переважно сировину і напівфабрикати. Отже, одним із елементів оптимізації імпортозалежності є збалансованість імпортих товарних потоків у напрямку зменшення частки товарів із високою доданою вартістю.

У хімічній галузі спостерігається стаłe нарощування імпорту. Тому розвиток імпортозаміщення у цій галузі потребує модернізації виробництва, застосування енергозберігаючих технологій. Тим часом, в Україні досі не розробляють та не впроваджують заходи щодо імпортозаміщення, хоча найближчі сусіди й економічні партнери України в СНД – Російська Федерація та Республіка Білорусь мають значний позитивний досвід у цій сфері.

Необхідно звернути увагу на зростання імпорту продукції тваринництва та рослинництва у 2010 р. порівняно з 2006 р. відповідно в 1,4 та 1,7 раза. У зв'язку з тим виникає необхідність у реформуванні механізму надання державної підтримки сільського господарства відповідно до принципів СОТ. Завдяки своїй позиції на переговорах поточного Доха-

раунду Україна не має зобов'язань перед СОТ із скороченням внутрішньої підтримки, що надають через «жовті» програми. Є лише зобов'язання не перевищувати домовлений річний сукупний вимір підтримки, який для України не має перевищувати 3 млрд. 43 млн. грн. [6].

Таблиця 2

**Динаміка структури імпорту
за основними товарними групами протягом 2006–2010 рр.**

Товарна група	Імпорт (питома вага в загальному обсязі, %)				
	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
I. Продукція тваринництва	1,4	1,3	2,0	2,8	2,0
II. Продукція рослинництва	1,5	1,4	1,7	2,8	2,6
IV. Готові харчові продукти	3,7	3,4	3,1	4,5	4,1
V. Мінеральні продукти	30,0	28,5	29,7	34,5	34,8
VI. Хімічна продукція	8,6	8,8	8,1	11,7	10,6
VII. Полімерні матеріали	5,6	5,6	5,2	5,9	6,0
XI. Текстиль	3,0	2,5	2,5	3,1	3,3
XV. Недорогоцінні метали	7,4	7,8	7,5	5,9	6,8
XVI. Машини, механізми та устаткування	17,5	17,4	15,6	13,8	13,4
XVII. Транспортні засоби	11,4	13,5	14,1	4,8	6,0
XVIII. Прилади і апарати	1,5	1,7	1,4	1,5	1,5

Джерело: підготовлено за даними Держкомстату України.

Особливу небезпеку створює надмірний імпорт споживчих товарів, для виробництва яких Україна має ресурсний потенціал. Аналіз товарної структури засвідчив випереджаюче зростання імпорту товарів, пов'язаних, насамперед, із споживчим ринком. Зокрема, обсяг імпорту продукції харчової промисловості у 2010 р. становив порівняно з попереднім роком 123,1%; текстилю та виробів із текстилю – 139,4%; взуття, головних уборів, парасольок – 171,1%.

Для зменшення надмірного дефіциту зовнішньої торгівлі уряд України здійснив конкретні дії. 3 грудня 2008 р. схвалено Розпорядження № 1509 «Про затвердження Плану заходів із зменшення негативного сальдо у зовнішній торгівлі». Для посилення позицій українських виробників на внутрішньому ринку уряд схвалив Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 р., в якій намічено завдання мінімізації від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами [8].

Таким чином, на основі досліджень можна стверджувати, що оптимізація структури експортно-імпортних товарних потоків, удосконалення

зовнішньоторговельної політики та розвиток імпортозаміщення сприятиме зменшенню дефіциту зовнішньої торгівлі України.

The problems associated with foreign trade deficit in Ukraine are researched. The main factors which influence on the formation of a negative trade balance are determined. The commodity structure of exports and imports is analyzed. The instruments of customs and tariff regulation are considered to protect the domestic market and to promote export. An international experience of export support is shown. Priority fields of import substitution are proposed.

Key words: foreign trade deficit, trade balance, export promotion, import substitution.

Исследованы проблемы, связанные с дефицитом внешней торговли Украины. Определены основные факторы влияния на формирования отрицательного сальдо торгового баланса. Проанализировано товарную структуру экспорта и импорта. Рассмотрены инструменты тарифного регулирования защиты внутреннего рынка и стимулирования экспортной деятельности. Освещен мировой опыт поддержки экспорта. Предложено приоритетные направления импортозамещения.

Ключевые слова: дефицит внешней торговли, сальдо торгового баланса, стимулирование экспорта, импортозамещение.

Література

1. Держкомстат України, 2006–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. В Україні триває спад промислового виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbiznes.com/news/business/61251.html>.
3. Курищук В. Кредитно-фінансові інструменти стимулювання експорту в Україні // Економіка України. – 2010. – № 2. – С.84.
4. Мазаракі А., Мельник Т. Національна конкурентоспроможність економіки: чинники та напрямки підвищення // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 5-1. – С. 45.
5. Олєфіренко В. Нетарифні методи міжнародної торгівлі: сутність та класифікація // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – № 5. – С. 16.
6. Підтримка вітчизняного сільськогосподарського виробника в умовах членства України в СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/850/pidtrimka-vitchiznyanogo-silskogospodarskogo-viro.html>
7. Пушкарьов В. Регулювання страхування експорту в європейських країнах та Україні: аналітично-правовий огляд // Підприємство. Господарство і право. – 2009. – № 6. – С. 134.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 року» № 1249-р від 17 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
9. Шинкаренко Т. П. Макроекономічні шоки: теоретичні та емпіричні аспекти // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 55.